

Efternavnet som kulturelt kendetegn

*Om navneskik blandt borgere og bønder i første halvdel
af 1800-tallet med eksempler fra Køge-egnen*

Af Poul Balle-Petersen

At studere navneskik er ikke noget nyt i Danmark. Fra slutningen af forrige århundrede og frem til i dag har en række fremtrædende forskere beskæftiget sig så indgående med dette emne, at navneforskning kan betragtes som en del-disciplin indenfor sprogforskningen.

Størsteparten af den eksisterende forskning om danske navne har været præget af ønsket om at redegøre for navneskikkens opståen og forandringer gennem tiderne. Man har villet dokumentere, hvornår de enkelte navne første gang optrådte indenfor det danske sprogområde, hvorfra de kom, hvem der bar dem, og hvordan de forandrede sig gennem tiderne. Der kan henvises til den meget omfattende, men nu noget forældede litteraturliste i Rikard Hornby: *Danske navne* (Hornby 1951).

Studier, som benytter navne som tegn på kulturelt tilhørsforhold, er derimod sjældnere bortset fra nogle slægtsnavnestudier, hvor efternavnene nærmest er blevet opfattet som karakteristika for bestemte stænder som adel, gejstlighed og borgerskab. Nyere tendenser spores dog hos Søndergaard 1975 og 1977. Det viser sig imidlertid, at navneskikken kan være en yderst anvendelig indikator på kulturelt tilhørsforhold.

På samme måde som almuen og borgerskabet klædte sig forskelligt, boede forskelligt og spiste forskellig mad, således havde de også forskellige typer af navne. For etnologer, som vil karakterisere og beskrive et samfunds kulturelle grupper, er det derfor helt naturligt at benytte navneskikken i forbindelse med en analyse af en vis samfundsstruktur. Navneskikken bliver således snarere et redskab i analysen end et forskningsmål i sig selv.

På denne måde har den svenske etnolog Börje Hanssen brugt folks navneskik i sin disputats *Österlen*, som beskriver økonomiske, befolkningsmæssige og kulturelle forhold i det 17. og 18. århundrede i *det sydøstlige Skåne* (Hanssen 1952).

Börje Hanssens studier over navneskikken koncentrerer sig om årtierne omkring år 1800. Ved hjælp af forskellige arkivaliegrupper: folketællinger, skifter o. s. v. påviser han, at Österlens befolkning med hensyn til navneskik stort set delte sig i to hovedgrupper: på den ene side almuen bestående af bønder, husmænd, lavere tjenestefolk på land og i by samt visse håndværkere på landet, på den anden side de tre andre stænder, som Börje Hanssen kalder de urbane grupper i modsætning til almuen, som han kalder de pagane grupper. Fornavnene var ikke blot forskellige, der var også forskel på, hvor stort et antal børnene fik. Adelsbørn havde således normalt flere fornavne, mens bønderbørn generelt kun havde ét. Samtidig var der stor forskel på navnespredningen. Bønderne valgte mellem et ret begrænset antal navne, således at adskillige i samme lokalsamfund havde samme navn. Det gjaldt både piger og drenge. Adel, gejstlighed og borgerskab havde et meget bredere navnespektrum. Her var det kun få, der bar samme fornavn, bortset fra enkelte særlig populære navne, overtaget fra kongehuset.

Denne opdeling bliver endnu mere markant i forbindelse med efternavnene, hvor det viser sig, at størstedelen af de urbane grupper bar slægtsnavne, mens almuen helt gennemført bar patronymikon, d. v. s. et »efternavn«, bestående af faderens fornavn med efterhængt søn eller datter, alt efter om det var en person af mand- eller kvinde-køn. Denne sammenkædning af navne og livsstil er imidlertid ikke helt problemfri. Når det drejer sig om landdistrikterne, hvor samtlige personer i folketællingerne fra første halvdel af 1800-tallet er anført med patronymikon med undtagelse af præst, lærer, godsejer og lignende, kan man nok gå ud fra, at forskellen i navneskik indicerer forskel i livsform. Hvor det derimod drejer sig om en købstad fra samme periode, er det betydeligt vanskeligere at hævde, at samtlige grupper med patronymikon tilhørte almuen. Der kan nemt blive tale om en ringslutning, således at navneskikken, som egentlig blot er en del af eller et produkt af en vis kultur, anvendes som fuldgyldigt tegn på en bestemt subkultur. I sig selv er bevisførelsen alligevel nok rigtig. Det ville imidlertid være mere tilfredsstillende, hvis man kunne støtte den med flere forhold, som kunne pege i samme retning, f. eks. dragt og boligindretning.

Börje Hanssen inddrager da også auktionsmateriale i sin argumentation for, at landhåndværkerne i Skåne o. 1800 var en kulturelt splittet gruppe med stærke tendenser til at opgive deres pagane baggrund og antage urbane vurderinger.

En tilsvarende problemstilling, hvor ændringer i navneskik kædes sammen med ændringer i livsstil, behandles i Åke Dauns afsnit i en studie over kulturelle ændringer i sidste halvdel af 1800-tallet i en landsby i *Dalarna i Sverige* (Daun 1971). Daun beskriver her, hvordan det samlede udvalg af fornavne, som beboerne gav deres børn, fra et meget beskedent tal på 21 i perioden 1800–1885

steg til 77 i det første 10-år af dette århundrede. Navnestoffet blev således næsten firedoblet i løbet af 20–30 år. Samtidig blev det almindeligt at give børnene to fornavne imod tidligere eet, ja frem mod 1940 blev det populært med tre fornavne. Disse ændringer skete under indflydelse af det, vi for nemheds skyld kan kalde bykulturen eller den borgerlige kultur.

Det var ikke blot fornavnene, som blev urbaniserede. Man begyndte at se ned på den gamle »efternavneskik«, efter hvilken folk fik specielle tilnavne efter gårdene, de boede på. I stedet antog mange urbant klingende efternavne (slægtsnavne). Alle grupper i byen var dog ikke lige interesseret i disse forandringer. Det viser sig, at frem til 1890 antog bønderne kun i ringe grad nye efternavne. Det var fortrinsvis teglværksarbejdere, murere og skippere, som skiftede navn.

Vi ser altså her en tilsvarende kulturel spaltning af lokalsamfundet i en almuekultur og en mere byagtig kultur, som den Börje Hanssen har påvist for Österlens vedkommende.

Men Daun viser også, hvordan interessen for at bevare og vende tilbage til den gamle navneskik tog til i tiden efter 1920. Børnebørnene til dem, som gav de »bondske« navne, genoptog ofte med præsternes hjælp disse gårdnavne som slægtsnavne; et godt eksempel på traditionalisme, en genopliven af forsvundne skikke, som antages at have eksisteret »i gamle dage«. Andre eksempler på traditionalistiske træk kan være nyplantede bytræer, nystiftede bylaug og lignende.

Dansk navngivningstradition

Inden vi går over til en analyse af dansk navnestof vil det nok være hensigtsmæssigt kort at skitsere den danske navngivningstradition, således som navneforskere har opfattet den, set i relation til de retslige rammer (Thomsen 1945).

Et personnavn består normalt af to dele: fornavn og efternavn. Fornavnet eller fornavnene, der er ofte flere, blev oprindelig opfattet som personens egentlige navn; men i løbet af de sidste par hundrede år har efternavnet eller slægtsnavnet, som oprindelig blot tjente til en nærmere præcisering af fornavnet, indenfor mange befolkningsgrupper fået så stor betydning, at det i sig selv er tilstrækkeligt til at betegne en person i et lokalsamfund.

Det er imidlertid ikke tilstrækkeligt kun at beskæftige sig med for- og efternavne. Også den folkelige betegnelsestradition, som tilnavne, øgenavne, gårdnavne og soldaternavne, må tages i betragtning.

Mens opfattelsen af, hvad et fornavn er, er ret klar for de fleste, er det nødvendigt groft at dele efternavnene op i to hovedgrupper, de egentlige slægtsnavne og de slægtsnavne, som oprindelig var patronymika, populært kaldet

sen-navne. Et patronymikon var oprindelig ikke et slægtsnavn, idet det skiftede med hver generation, hvilket et ægte slægtsnavn ikke gjorde.

Et patronymikon må dog opfattes som et slægtsnavn, hvis flere generationer efter hinanden bærer samme *sen*-navn.

Tilnavne, gårdnavne og soldatnavne kunne også efterhånden opnå status af regulære slægtsnavne, hvis de blev båret af flere generationer. Øgenavne havde derimod af gode grunde ikke denne mulighed, dersom bærerne misbilligede deres øgenavn.

En opstilling af navnenes delelementer kan måske gøre det lidt mere overskueligt:

Fornavn(e)	Tilnavne f. eks.	Slægtsnavne
	patronymika	}
	matronymika	
	gårdnavne	
	soldatnavne	
	øgenavn	kan evt. blive slægtsnavne
		bliver normalt ikke slægtsnavne

En nærmere afgrænsning og diskussion af personnavnets forskellige dele kan læses hos J. Kousgård Sørensen 1975.

I oldtiden og middelalderen var fornavnet det egentlige navn. I et mindre samfund, hvor alle kendte alle, var fornavnet gerne tilstrækkeligt til at identificere den enkelte, men ofte blev det alligevel støttet af en erhvervsbetegnelse som smed, fisker eller lignende eller et eller andet personligt beskrivende ord som tve-skægget, halt, jøde o. s. v. Folk kunne også sættes i relation til deres forældre. Det foregik som regel ved, at man fik et patronymikon efter sit fornavn, men i enkelte tilfælde, hvor moderen enten overlevede sin mand i mange år, eller hun var af finere familie end han, kunne børnene blive identificeret ved moderens fornavn, f. eks. Sven Estridsøn (Hald 1971 og 1974).

På den anden side er der meget, som tyder på, at patronymika før i tiden ikke blev brugt i til- og omtale til daglig. Folk anvendte til daglig fornavnet samt et tilnavn eller et øgenavn af en eller anden slags. Når folkets »brede lag« normalt møder os med patronymika i de fleste skriftlige kilder fra nyere tid, skyldes det fortrinsvis embedsmændene, som ikke kendte eller ikke ønskede at benytte almuens tilnavne ved officielle lejligheder. I arkivalierne fra 1600-tallet benyttes bøndernes kaldenavne derimod oftere, f. eks. i forbindelse med registreringerne af de skader, som var opstået på bøndergodset som følge af svenskekrigene.

C. Klitgaard beskriver i en episode fra nyere tid en tilsvarende afstandtagen fra folkelig navneskik: »Et pudsigt Tilfælde overværede jeg paa en Auktion i

Vendsyssel; Køberen hed Bertel Sort, men Auktionarius, der var Øbo og ikke kendte Mandens Patronym (Christensen), vilde ikke bruge »Øgenavnet« i Auktionskataloget og skrev derfor Bertel Noir (fransk, = sort) (Klitgaard 1940, 76).

Brugen af patronymikon er imidlertid i skriftlig sammenhæng en gammel foreteelse også indenfor adel og højere gejstlighed. Fra middelalderen er overleveret mange beviser på en sådan navneskik. Vi behøver blot at erindre om nogle alment kendte personer fra historiebøgerne som Niels Ebbesen og Jakob Erlandsen. Men samtidig begyndte flere og flere adelsslægter at anvende et særligt slægtsnavn, som var ens for alle personer født i denne slægt. Ifølge kilderne kunne slægtsnavnet benyttes sammen med fornavnet alene eller sammen med både fornavn og patronymikon.

Hvad årsagerne var til, at slægtsnavne kom i anvendelse, ligger hen i det dunkle. Måske drejede det sig helt enkelt om et modefænomen indenfor de kredse af adelen, som havde nærmere tilknytning til kongemagt og statsadministration. For sådan set havde adelen, som altid kunne kalde sig efter sine gårde, egentlig mindre behov for slægtsnavne end almuen, som ikke besad særlige kendetegn. Til gengæld var adelen mere geografisk mobil, var oftere borte fra hjemmet end andre og behøvede måske netop derfor benævnelser, som rakte udover fornavn og eventuelt tilnavn. I tiden fra middelalderen helt op til i dag er der mange eksempler på, hvordan netop fravær fra hjemstaven har foranlediget folk til at antage eller få visse ekstra tilnavne ofte af topografisk tilsnit.

Denne skik, som havde bredt sig mere og mere, blev endelig fastslået for adelens vedkommende i en bestemmelse, som Frederik I lod udfærdige i 1526 (Thiset 1913). Et eksempel på, hvordan en lovgivning ofte blot skaber overensstemmelse mellem det, som allerede længe har været udbredt sædvane, og retsgrundlaget. Denne udvikling gennemførtes for adelens vedkommende i løbet af 1500-tallet. Slægtsnavnet blev det dominerende for både mænd og kvinder, mens patronymikonet efterhånden faldt bort. Nogle kendte eksempler er Sofie Brahe, Holger Rosenkrantz og ægteparret Herluf Trolle og Birgitte Gøie.

Som det ses af det sidste eksempel beholdt de gifte kvinder før i tiden deres slægtsnavn efter giftermålet. Det er ikke mere end ca. 150 år siden, gifte kvinder begyndte at antage mandens slægtsnavn. I løbet af første halvdel af 1800-tallet slog skikken igennem hos det bedre borgerskab, mens det først skete hos almuen i løbet af sidste halvdel af 1800-tallet. I Island beholder den gifte kvinde dog stadigvæk sit »pigenavn«, og i Sverige er det meget almindeligt, at gifte kvinders fødenavn i annoncer om ægteskab, fødsel og død anføres efter »giftenavn«. I Danmark får børnene ofte moderens pigenavn som mellemnavn.

Præsteskabet og borgerskabet gennemløb i løbet af 1600- og 1700-tallet i store træk en lignende udvikling fra patronymikon til slægtsnavn. Slægtsnavnene kan være gamle personlige eller familiære tilnavne, som stabiliseres

som slægtsnavne. Ofte var det for borgerskabets vedkommende bestemte erhvervsbetegnelser, som hang fast, selv om de nuværende bærere af navnet ikke længere udøvede faget. Betegnelser efter hjemsted var også almindeligt. Folk blev ofte kaldt efter den landsdel eller by, de stammede fra. Adskillige eksempler kan hentes bl. a. i dagbøger og lignende kildegrupper. En dagbog fra Ribe nævner foruden dagbogsforfatteren selv: Peder Chrestensen Riber, også en Søren Spandet, en Villads Brøns og en Johannes Darum samt flere andre med navne efter lokaliteter omkring Ribe (Degn 1971, 112 ff).

Problemet med disse topografiske tilnavne er, at det er vanskeligt med bestemthed at fastslå, hvorvidt de udviklede sig fra personlige tilnavne til slægtsnavne. Vi ville gerne vide, om Peder Chrestensens børn og børnebørn også blev kaldt Riber.

Hvis vi imidlertid springer frem til de sidste 100 år, er usikkerheden overfor dette spørgsmål langt mindre, idet der fra denne periode findes utallige eksempler på, at folk har taget navn efter den landsby eller den gård, de selv eller slægten stammer fra.

Beslutningsprocessen omkring et navnevalg, hvis der ellers findes en sådan, kan dog sjældent belægges så godt, som da en vordende præst, søn af købmand Jens Hansen i Svendborg, i 1735 skulle til København for at studere teologi. Han slog simpelthen op i Bibelen, traf på navnet Gad og antog det som sit »præsteslægtsnavn«. Familien Gad eksisterer som bekendt stadig i bedste velgående (Clausen og Rist 1923, 32).

Et slægtsnavn kunne således i visse tilfælde blive en del af en overgangsrite, noget en person anskaffede sig eller fik i forbindelse med et skift i tilværelsen: en ny bopæl, et nyt erhverv o. s. v. (Honko 1976, Steenstrup 1892–94). Det at have et slægtsnavn blev et tegn på, at man tilhørte visse grupper indenfor samfundet. Det kunne være adel, embedsstand, præsteskab og borgerskab i modsætning til bønder og husmænd, fiskere og arbejdsfolk, som ikke bar slægtsnavne i egentlig forstand før i slutningen af 1800-tallet og derved også i navneskikken understregede, at de kulturelt tilhørte en anden gruppe.

Før i tiden har en række tilnavne imidlertid været brugt blandt landboerne, men de kunne ofte være mere knyttet til et hus eller en gård end til den enkelte person. Ofte fik en karl først sit tilnavn, når han tiltrådte gården efter sin fader eller sin svigerfader, hvilket foruden at understrege navnets tilhørsforhold til lokaliteten også markerede »ungkarlens« overgang til gårdmand og normalt også samtidig til ægtemand. Denne sammenkobling af tilnavn og status findes der et eksempel på fra Falster fra o. 1870. En ung mand, som skulle overtage gården efter faderen, som bar tilnavnet »Klokker«, blev i den anledning adspurgt af bymændene, om han også ville bære samme tilnavn. Sønnen foretrak imidlertid sit patronymikon Rasmussen, da han opfattede »Klokker« som et øgenavn (Grundtvig 1909, 281 og Petersen 1902, VIII).

Vi ser her et eksempel på, hvordan de gamle tilnavne blandt almuen kunne overleveres, men samtidig, hvordan de kunne falde bort i løbet af 1800-tallet til fordel for *sen*-navnene. For øvrigt er netop Lolland-Falster, Møn og det sydligste Sjælland det område i Danmark, hvor de folkelige tilnavne har holdt sig længst.

Lovgivning og sædvane

Den bedste oversigt over gammel dansk navneskik blandt almuen fås i den betænkning, som blev afgivet i 1899 i anledning af påtænkte ændringer af dansk navnelovgivning (Nielsen, Olrik og Steenstrup 1899). Dette fører os naturligt ind på forholdet mellem lovgivning og sædvane. Det er tidligere nævnt, at Frederik I i 1526 bestemte, at samtlige adelsslægter, som endnu ikke havde slægtsnavn, skulle antage et sådant. Derefter skulle der gå henved 300 år, før statsadministrationen igen blandede sig i, hvad folk skulle hedde. Måske skyldtes det, at store borgerlige befolkningsgrupper frivilligt antog slægtsnavne i løbet af de følgende århundreder. Men da almuen på land og i by ikke tilsluttede sig disse navngivningsnormer, blev det i 1828 fra centralt hold bestemt, at deres børn for eftertiden skulle indføres i kirkebogen ikke blot med fornavnet som hidtil, men også med et efternavn, som skulle være fælles for en hel søskendeflok, og som ifølge forordningens ånd deres børn igen skulle bære. De skulle kort sagt have et slægtsnavn, ikke blot et patronymikon.

Et reskript med lignende indhold udgik for hertugdømmet Slesvigs vedkommende allerede i 1770. Effekten blev ikke stor. Anders Nielsens børn blev indført i kirkebogen med efternavnet Andersen, hvilket svarede til gammel sædvane, bortset fra at pigerne nu også fik efternavnet Andersen mod før Andersdatter. De fleste bønder og måske også præster havde næppe fuldtud forstået, at det var meningen, at også næste generation igen skulle hedder Andersen til efternavn. Da denne hensigt gik op for folk, efterhånden som den efterfølgende generation blev båret til dåben, opstod så megen uro, at det blev nødvendigt med en indskærpelse i 1856. Der gik dog endnu mange år, før almuens patronymika var blevet stabiliseret som slægtsnavne. Hvis den dybere mening med dåbsforordningen af 1828 straks var gået op for befolkningen og måske især for præsterne, ville mange flere af de gamle tilnavne blandt almuen sikkert være blevet valgt som slægtsnavne. Men jo længere man kom hen i 1800-tallet, jo mere ændredes almuens eget syn på tilnavnene. De blev nu ofte opfattet enten som direkte øgenavne eller i hvert fald som kraftige signaler på en bondekultur, som bønderne selv ikke længere identificerede sig med, eller som de i nogle situationer gerne ville underkommunikere. Den borgerlige kultur var blevet et forbillede i modsætning til tidligere, hvor bønder og husmænd nok vidste, hvordan godsejeren og præsten klædte sig, boede og levede, men hvor

de *ikke* ønskede at efterligne, men snarere direkte at tage afstand fra livsformer, som ikke var deres og deres forfædres.

Denne tendens til, at almuen skammede sig over sine tilnavne, medførte, at de farveløse og lidet karakteriserende patronymika efterhånden fik status af slægtsnavne for størstedelen af befolkningen i Danmark. Denne udvikling var ikke ny i andre befolkningsgrupper. Allerede i 1700-årene begyndte visse købstadborgere at benytte deres *sen*-navne som slægtsnavne. Det kan konstateres i folketællingerne, hvor husfaderen og børnene anføres med samme *sen*-efternavn.

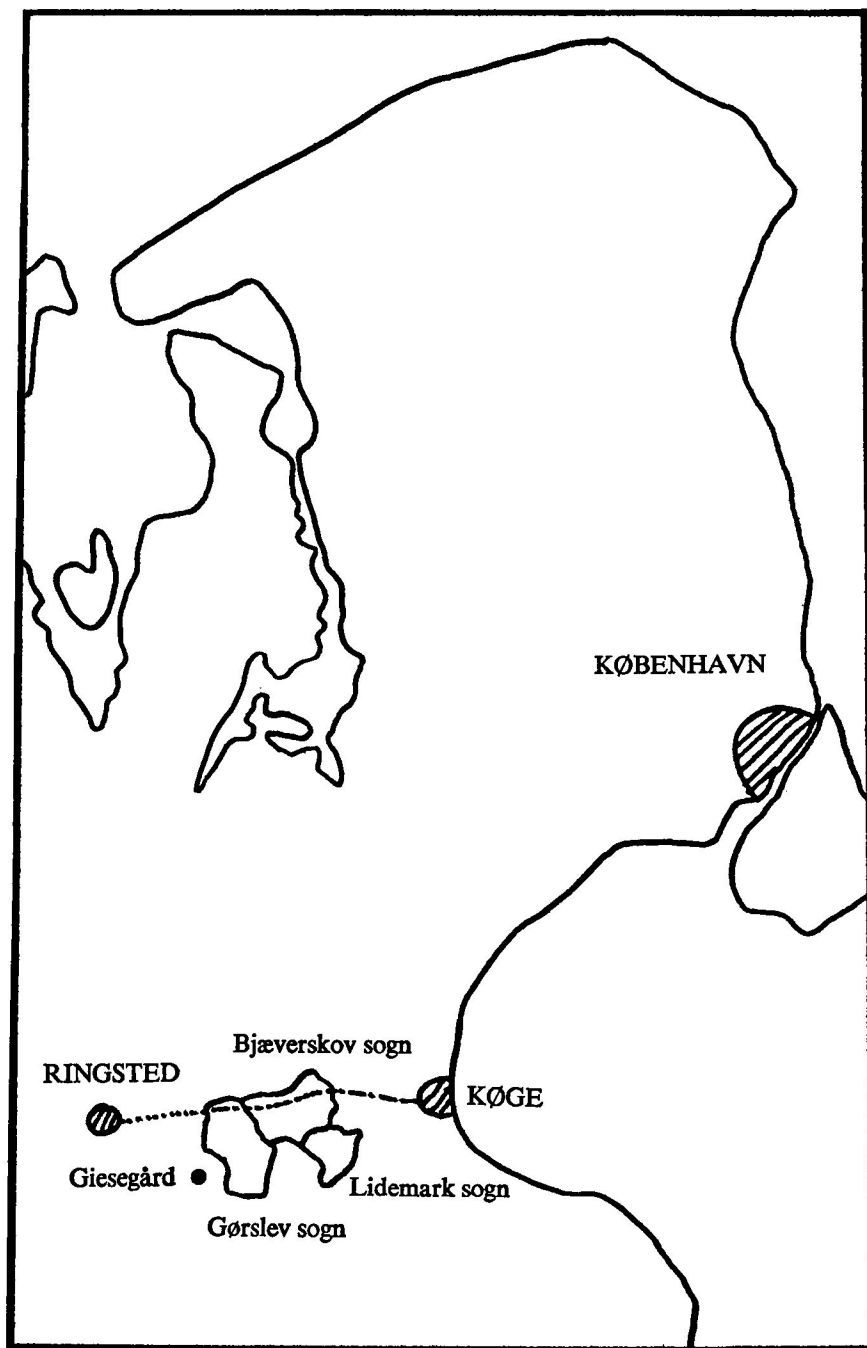
Resultatet af førnævnte kommissionsarbejde om navneskik blev navneloven af 1904, som tillod, ja nærmest opfordrede folk til at antage de gamle tilnavne som slægtsnavne i stedet for *sen*-navnene. Derudover ledsagedes loven af en liste med fortrinsvis nordisk prægede forslag til efternavne, som interesserede kunne vælge mellem. Selv om *sen*-navnene stadig er altdominerende i Danmark, har adskillige dog udnyttet lovens muligheder. Mange gårdnavne af typen Vestergård, Kjærgård, Hedegård o. s. v. er således blevet slægtsnavne, enten selvstændigt eller sammen med et *sen*-navn. Sådanne kombinationer, ofte forbundet med en bindestreg, er et typisk træk i nyere dansk navneskik. De stammer gerne fra moderens familie. Mange mennesker har dog efterhånden sløffet *sen*-navnet og anvender normalt nu kun »slægtsnavnet«. Det kan enten ske ved en officiel navneændring, men nok oftere som en glidende udvikling i daglig sprogbrug. Denne navneskik kan iagttages på mange forretningsskilte, hvor »slægtsnavnet«s højere status vises ved, at det kan være skrevet med større, mere fremtrædende bogstaver end *sen*-navnet.

Navneskik i nogle landsogne

Den her skitserede udvikling viser en navneskik i bevægelse, men der er også eksempler på stabilitet i dansk navneskik. I første halvdel af 1800-tallet var landalmuen således endnu en kulturelt stabil gruppe med en fast navneskik. Det samme kan siges om det højere borgerskab og adelen. De kulturelt mobile grupper fandtes fortrinsvis i byerne, hvor småhåndværkere, værtshusholdere, vognmænd og søfolk i denne periode mere og mere blev påvirket af urban-kulturens normer og vurderinger, hvilket gav sig udtryk i et skifte fra patronymikon til slægtsnavn. En lignende udvikling, som også kan iagttages hos visse landhåndværkere, skal i det følgende belyses ved hjælp af forskelligt arkivmateriale fra Køge og omegn fra første halvdel af 1800-tallet.

Sognene Bjæverskov, Gørslev og Lidemark er valgt som eksempler på land-distrikter uden for Køge. Desuden er visse folketællinger fra Herfølge og Lyderslev sogne gennemgået som sammenligningsmateriale. Herfølge fordi det som nabosogn til Køge havde særlig tætte relationer til købstaden, bl. a. kom et

meget stort antal tjenestefolk i Køge fra Herfølge sogn, ligesom det var almindeligt, at bønder fra dette sogn regelmæssigt besøgte byen på begge ugens torvedage. Lyderslev sogn på Sydstevn er valgt, fordi sognet må antages at ligge i periferien af det, man i denne periode kan opfatte som Køges opland. Men undersøgelsen er dog koncentreret om de tre førnævnte sogne i Bjæverskov Herred, som alle ligger i en afstand af 10–15 km fra Køge. Lidemark må anses for det trafikmæssigt mest afsidesliggende sogn med den mest homogene befolkning, mens Bjæverskov og Gørslev sogne, som begge gennemskæres af landevejen fra Køge til Ringsted, blev udsat for flere impulser udefra. Desuden er Gørslev præget af naboskabet til godset Giesegård i Nordrup sogn.

Generelt viser det sig, at navneskikken i disse sogne svarer til det gængse billede. Alle beboere, bortset fra præst og degn, anføres i folketællinger og i kirkebøger med patronymikon. Der findes dog nogle undtagelser, som vi i denne forbindelse skal se lidt nærmere på for om muligt at finde forklaringen på, hvorfor deres navneform afviger fra den lokale skik.

De fleste afvigelser fandtes blandt håndværkere. Ved at sammenholde folketællingernes og kirkebøgernes oplysninger kan man ofte støde på forhold, som i hvert enkelt tilfælde belyser baggrunden for de navnemæssige afvigelser.

Med udgangspunkt i folketællingen 1845, som er den første folketælling, der har oplysninger om fødested, skal vi se lidt på befolkningen i det »afsidesliggende« Lidemark sogn. Bortset fra pastor Roos og lærer Engell fandtes kun to familier anført med slægtsnavne.

Den ene, Rasmus Kornerup, var gårdmand, men gården »Loviseborg« var en arvefæstegård under Københavns Universitet i modsætning til de andre gårde, som var almindelige fæstegårde under Giesegård. Kornerup var født i Roskilde, så der var flere grunde til, at familien optrådte med slægtsnavn og ikke med patronymikon. Den økonomiske baggrund var god, idet en arvefæstegård dengang på en vis måde kunne betragtes som lige så god som en selvejergård. Kornerup selv stammede ikke fra et bondemiljø, idet han var født i en købstad, hvor slægtsnavne var mere almindelige end på landet. Endelig tyder navnet »Loviseborg« på en vis kontakt med datidens romantiske strømninger.

Den anden lidemark med slægtsnavn var husmand Jens Peter Hersom. Han havde tidligere været gårdmand, men var heller ingen almindelig bonde, idet han var søn af den tidligere sognepræst Nic. Chr. Hersom. Hans børn bar dog ikke faderens slægtsnavn, men blev kaldt Jensen; det skal vi vende tilbage til senere.

I Bjæverskov sogn havde samtlige beboere *sen*-navne, bortset fra lærer Kjær og hjælpelærer Müller, et fattiglem Peter Bruun og smeden i Kjulerup, Peder Christian Katberg. Peter Bruuns børn blev kaldt Petersen til efternavn i 1845, mens de tidligere blev kaldt Brown ligesom faderen. Der kan være flere årsager

til dette navneskift. Sålænge faderen bevarede sit oprindelige, vel engelske, navn blev børnene kaldt ved samme efternavn på grund af dets fremmedartethed. Men efter at faderens navn var blevet fordansket og hans egen sociale position forringet, blev familien indpasset i lokalsamfundets normer, efter hvilke børnene burde have et patronymikon, i dette tilfælde Petersen. Kjulerupsmedens navn virker derimod ægte urbant. Alle familiens børn blev døbt med efternavnet Katberg. Forklaringen må ligge i, at smeden, som selv var født i København som søn af en underofficer, ikke tilsluttede sig bøndernes navneskik. Hans erhverv spillede givetvis ind i den forbindelse. Et slægtsnavn var det eneste naturlige for en mand med hans baggrund. Sognesmeden i Bjæverskov o. 1800 bar også et slægtsnavn. Han hed Mathias Bech og var selv søn af skomager Niels Bech i Bjæverskov. Begge havde de lidt jord ved siden af håndværket. Disse håndværkere bar altså slægtsnavne, men alligevel blev Mathias Bechs børn i folketællingen 1801 kaldt Mathiasen. I forbindelse med deres konfirmation blev de imidlertid indført i kirkebogen som Rasmus Bech, Niels Mathiasen Bech og Nicoline Bechsdatter; det sidste en mærkelig blandingsform af et slægtsnavn og et patronymikon.

Arkivalierne giver således flere eksempler på, at visse folk gennem deres navneskik markerede en kulturel distance til bønderne. Allerede i 1787 optræder en husmand og murermester Johan Christen Voght i Vemmedrup i Bjæverskov sogn. I 1801 var han flyttet til Gørslev og kaldes nu gårdbeoer og murermester Christian Woigt. Børnene blev dog kaldt Christiansen. Udtrykket gårdbeoer tyder på en vis tilknytning til Giesegård gods, som netop havde adskillige håndværkere boende i Gørslev sogn. Folketællingen i 1845 nævner således en tømmermand Fr. Vilh. Helt, født i Frederiksværk, og en snedker Jens Fred. Vilh. Lange, født i København. Børnene bar i begge tilfælde slægtsnavnene. Mureren Johan Fr. Hammer i Gørslev, som kom fra Frederiksberg, er endnu et eksempel på håndværkere med slægtsnavn. At han arbejdede på godset ses af kirkebogen, hvor han ved sin død i 1842 kaldes »Giesegaard Stamhus Murer«.

Disse håndværkerfamilier kom fra købstæder, hvilket kan have påvirket deres navneskik; men også lokale håndværkere kunne bære slægtsnavne. I Gørslev boede således i 1845 en husmand og væver Peder Kappler, hvis søster Ernestine var gift med Jakob Chresten Albrecht, som var gårdmand og murermester. Begge pars børn havde slægtsnavne. Familien Kappler stammede fra nabosognet Nordrup, hvori Giesegård Hovedgård ligger, og var sikkert af en gammel godshåndværkerfamilie.

Udover disse håndværkere fandtes et par andre familier med ægte slægtsnavne. Dels en gårdmandsfamilie Schnack på Kongstedgården i Slimminge og en familie Müller boende på gården Hesselholm i Gørslev Overdrev. Niels Steen Müller var ingen almindelig gårdmand, men uden tvivl knyttet direkte

til Giesegård, idet han i kirkebogen i forbindelse med et af sine børns dåb benævnes: hr. Niels Steen Müller, secretair. Til- og omtaleformen hr. var dengang forbeholdt fine folk.

Gårdmand Niels Schnacks familie hørte også til i kredsen omkring Giesegård, idet den oprindelig kom til egnen som »Hollænder« eller »Schäffer« på godset (mundtlig oplysning fra Palle Christiansen 1977), og synes fra den tid at have bevaret en særstilling blandt lokalbefolkningen. Om Niels Schnacks Kongstedgård var en arvefæstegård er usikkert, men hans broder, Fr. Chr. Schnack, var i hvert fald arvefæstegårdmand. Personerne, som deltog, når familien Schnack fik deres børn døbt, peger i samme retning. I 1818 bar skovrider Henriksens kone på Egelund barnet, og den ene fadder var kromanden i Slimminge. I 1830 var kromandens svigersøn, slagter Johan Georg Schmeltzer, fadder. Til gengæld havde Niels Schnack været fadder ved slagter Schmeltzers søns dåb en måneds tid før.

Vi skimter her omridsene af en bestemt gruppe, som slagtersvend Schmeltzer fra Vesterbro ved København kom ind i ved sit giftermål med kromandens datter i Slimminge, ved hvilken lejlighed Niels Schnack forøvrigt var forlover.

Man må antage, at familierne Müller og Schnack økonomisk har hævet sig noget over folk i almindelighed i Gjørlev sogn, og at dette kan have været noget af baggrunden for, at de benyttede slægtsnavne og ikke patronymika. Man kan derimod ikke forudsætte, at de føromtalte håndværkerfamilier befandt sig i samme fordelagtige situation, selv om de for en dels vedkommende var knyttet til godset. Det er snarere sandsynligt, at smeden, snedkeren, murermesteren og væveren havde en ringere indtjening end bønderne. Deres navneskik må have andre årsager end det rent økonomiske og snarere grunde sig på et normsystem, der afveg fra bøndernes.

Hvis man løber listen i kirkebogen over døde mænd igennem for denne periode, vil man da også snart blive opmærksom på en gruppe af samfundets økonomisk svageste, som alligevel har en slags slægts- eller tilnavne. Følgende eksempler kan belyse dette:

Dødsår

1815 Jens Hansen Gise, husmand i Gjørlev, 49 år.

Jens Larsen Helle, fattiglem i Gjørlev, 83 år.

1817 Hans Frederiksen Bødker, fattiglem af Slimminge, 76 år.

1824 Peder Hansen Krog, husmand i Slimminge, 62 år.

1829 Ole Nielsen Knage, indsidder og fattiglem i Slimminge, 50 år.

1831 Chr. Bekker, indsidder i Slimminge, 49 år.

Disse mennesker, som givet har været fattige, måske nok til dels på grund af deres alder, har både et patronymikon og et ekstra tilnavn. Nu er det imidlertid

ikke muligt med sikkerhed at fastslå, hvorvidt disse navne var virkelige slægtsnavne, d. v. s. om de gik i arv til børnene eller blot var personlige tilnavne. Øgenavne kan der vel ses bort fra i disse tilfælde, da man må antage, at præsten ikke har indført folks øgenavne i kirkebogen. Selv om et navn ikke forekommer i kirkebogen, kan man godt opfatte det som et slægtsnavn, hvis det er blevet båret af familien i flere generationer, og familien åbent har vedkendt sig navnet. At sådanne navne har eksisteret, kender vi adskillige eksempler på, bl. a. fra de ansøgninger om navneskift, som folk indsendte til myndighederne som en følge af navneloven af 1904. Heri blev det forlangt, at eventuelle ansøgere skulle fremskaffe vidner på, at deres familie i mange år havde været kendt under det ansøgte navn. Man kan derfor opfatte sådanne gamle tilnavne som en slags uofficielle slægtsnavne, som præster og folketællingskommissærer af en eller anden grund ofte *ikke* anførte i kirkebøger og folketællingsskemaer.

Navneskikkens kulturelle tilpasning

Lokalsamfundet har haft en tendens til at tilpasse folks navne til deres kulturelle tilhørsforhold, når det oprindelige efternavn efter gældende normer ikke længere passede med bærerens sociale status.

Det er tidligere nævnt, hvordan fattiglemmet Peter Browns børn fra folketællingen 1834 til folketællingen 1845 skiftede efternavn fra Brown til Petersen. Et lignende, men klarere eksempel var husmand Jens Peter Hersom i Lide-mark, hvis børn i folketællingen 1834 bar patronymet Jensen, som udtryk for faderens sociale og kulturelle deroute fra præstesøn over gårdmand til husmand og indsidder. Et lignende forløb spores hos husmand og daglejer Lars Jensen Fischer og hans børn, som kom til at hedde Larsen til efternavn. Denne overgang fra slægtsnavn til patronymikon må være et resultat af, at familien efter lokal opfattelse ikke længere tilhørte »slægtsnavnegruppen«. Lars Jensen Fischer, som var husmand og daglejer, blev henført snarere til den pagane landbrugergruppe end til den urbane håndværkergruppe, hvorfra han sandsynligvis var kommet.

Fra Sverige kendes eksempler på, hvordan det blev forbudt adelige personer at benytte slægtsnavnet, hvis deres position i samfundet ikke længere passede til det adelige navn. F. eks. indførte præsterne i 1800-tallet ikke en adelig tjenestekarl i kirkebøgerne under slægtsnavnet, men under faderens fornavn med -sen bagefter (Kullenberg 1974, 212).

Fra Danmark kan anføres et lignende eksempel fra 1800-tallet, som viser en barons livsforløb fra underofficer over tjenestekarl og arbejdsmand til fattiglem. Hans børn blev alle tre indført i kirkebogen under efternavnet Petersen efter faderen, som hed Peter til fornavn (Kirkebog Drøsselbjerg og Kirke-Helsing 1849–1901 samt NEU 1976).

Adskillige af de håndværkere, som bar slægtsnavne i Bjæverskov og Gørslev, var ikke født i disse landsogne. Der er, såvidt man kan se, i denne periode sket en vis udflytning af købstadhåndværkere til landsognene, men der kan også være tale om svende, som var født på landet og efter endt læretid i købstæderne vendte tilbage. Officielt var dette ikke tilladt undtagen for de såkaldte bondehåndværk, men det fandt alligevel sted i stor udstrækning også i tiden før næringsfrihedsloven af 1858. Det grundede sig bl. a. i det forhold, at købstadhåndværkernes indtjening på grund af stærk konkurrence var vigende (Henningesen 1944).

Landhåndværkerne med slægtsnavne havde, hvadenten de var født i købstæderne eller på landet, normer og vurderinger, som adskilte sig fra bøndernes. Købstadhåndværkerne var så at sige født ind i et bestemt normativt system, mens de »bondefødte« svende først i løbet af læretiden tilegnede sig byhåndværkernes kulturelle vurderinger. Ofte gennemgik de i forbindelse med svendepróven og de ceremonier, som indgik heri, en hel metamorfose, hvori også kunne indgå navneskift fra patronymikon til slægtsnavn, på samme måde som det tidligere er blevet beskrevet for pastor Gads vedkommende (Grandt-Nielsen 1969, 45).

Kirkebøgernes til- og afgangslister giver et indtryk af, hvad det var for håndværkere, der kom, og i copulationslisterne kan man se, at en hel del giftede sig og slog sig varigt ned på landet. Eksempler på det sidste var førnævnte slagtersvend Johan Georg Schmeltzer fra Vesterbro i København, som blev gift med kromandens datter i Slimminge, og væversvenden Carl Jørgen Berna, som kom til Bjæverskov fra København og i 1833 blev gift med en datter af afdøde smed Mathias Bech i Bjæverskov, samt førnævnte grovsmesvend Peder Christian Katberg, som i 1841 kom til Bjæverskov og året efter giftede sig med smedens datter i Kulerup.

I årenes løb kom også en del håndværkere, som efter et vist tidsrum rejste bort igen. Således fik skomagersvend Chresten Kruchov, som kom fra Køge i 1837, bevilling til at drive skomagerprofession i Bjæverskov. Han stammede sandsynligvis fra Saxejøbing, idet han var vaccineret der i 1826. I 1838 kom en snedkerlærling, Frederik Lund, som før havde været beskæftiget som daglejer ved havnearbejdet i Køge, og i 1840 en væversvend Niels Peter Wentrup. Han var født i landsbyen Aashøje i Herfølge sogn som søn af skolelæreren dér, men kom til Bjæverskov fra væver Munch i Køge, hvor han sandsynligvis var udlært. Ingen af disse folk tog dog ophold i de her behandlede landsogne. Præste-, degne- og håndværkerfamilierne udgjorde imidlertid på trods af den ret indgående omtale af deres navneskik kun en ringe del af de tre landsognes samlede beboerantal, som i 1834 blev opgjort til 1587 personer. Langt de fleste var bønder og husmænd med patronymika. Mindre end 5 % kan henføres

til gruppen af folk med rene slægtsnavne eller med *sen*-navne med slægtsnavnestatus.

Almue og borgerskab i Køge

Efter at de urbane og halvurbane grupper på landet er blevet indkredset ved hjælp af deres navneskik, skal vi se, om det kan lade sig gøre at foretage en lignende analyse for Køges vedkommende, blot med den forskel, at det nu drejer sig om at udskille almuen fra de urbane grupper. Også her udgør folketællingerne det grundlæggende kildemateriale, men problemerne med at skille de forskellige subkulturer i en købstad fra hinanden bliver med en befolkning på et par tusinde både større og mere kompliceret end i et landsogn, hvor præsten, for at tage det mest nærliggende eksempel, alene ved sit slægtsnavn klart skilte sig ud fra bøndernes monotone navnerække af patronymika. Præstens navneskik vil desuden sjældent være den eneste faktor, som antyder, at vi står overfor en person med en særlig livsstil, idet det normalt ikke er så vanskeligt at finde et skifte eller en auktionsforretning, som viser, at også præstegårdens indbo på næsten alle felter adskilte sig fra bøndernes.

Så enkelt kan man ikke gå frem i en købstad. Mange købmænd, embedsmænd og håndværkere havde slægtsnavne i første halvdel af 1800-tallet, og skifterne efter dem lader sig også ofte finde, men foruden folk med slægtsnavne var der mange lige så urbaniserede borgere, som havde et *sen*-navn som efternavn. Mange af disse patronymika var ægte nok, men en hel del af dem var på dette tidspunkt forvandlet til slægtsnavne. Det ses af, at eventuelle børn i folketællingerne havde samme *sen*-efternavn som faderen, hvilket ikke var tilfældet, hvis det drejede som om et ægte patronymikon.

Folketællingerne giver imidlertid ikke svar på, om denne opdeling, dels i en gruppe med slægtsnavne og *sen*-navne med slægtsnavnestatus, dels i en gruppe med ægte patronymika, afspejler to forskellige normative systemer.

Andre arkivaliegrupper af typen skifteprotokoller og lignende fra offentlige kontorer er bedre egnede til dette formål, idet der i deres registre er foretaget en opdeling af befolkningen på den måde, at folk med slægtsnavne skal søges under efternavnet i protokollerne, mens folk med patronymika skal søges under fornavnet. Det gælder for perioden o. 1825 til 1850, men det skal dog tilføjes, at jo længere man går tilbage mod det 18. århundrede, jo mere udbredt blev det at anføre folk under deres fornavne, også selv om de bar et typisk slægtsnavn.

Men ét er, hvad der stod i sådanne officielle papirer, et andet er, om en sådan opdeling afspejler befolkningens opfattelse af det enkelte individs kulturelle tilhørsforhold. Holdninger er vanskelige at klarlægge udelukkende ved hjælp

af arkivmateriale, men en bestemt arkivgruppe må fremhæves. Det drejer sig om regnskabsbøger o. l. samtidige opgørelser over handelsfolks udestående fordringer. Opdelingen af kunderne i de forskellige kategorier er foretaget af folk, som kendte dem.

I det foreliggende tilfælde er benyttet en oversigt over debitorer, udarbejdet i 1840 i forbindelse med et fallitbo efter købmand Mathias Fuglede i Køge (Landsarkivet for Sjælland, Køge Byfoged, Konkursboer). Skyldnerne er rubriceret i overensstemmelse med deres kulturelle tilhørsforhold således, at alle som tilhørte pagangruppen, d. v. s. bønder, arbejdsfolk og lignende, er registreret under deres fornavne, mens præster, håndværkere og lignende er opført under deres efternavn, hvad enten det var et ægte slægtsnavn eller et *sen*-navn med lignende status. Tjenestepigen Ane Jensdatter er anført under Ane, mens købmand Johan Wilhelm Egeriis i Køge er anført under slægtsnavnet. Skolelæreren i Tessebølle og ejeren af Gl. Køgegård blev også opført under efternavn, selv om de hed henholdsvis Andersen og Carlsen.

Men hvordan blev der så skelnet mellem almindelige mennesker med *sen*-navne i Køge. Hvem var pagane og hvem var urbane efter debitorlistens opfattelse?

Billedet er ret klart med hensyn til tjenestefolk, som i alle tilfælde blev henført til almuen, bortset fra husjomfruer, privatlærerinder og lignende ansatte med en speciel status indenfor husholdet.

Daglejere og arbejdsfolk sluttede sig tæt til gruppen af tjenestefolk. Forskellen lå nærmest i, at daglejere, postkarle, pakkarle, gårdskarle, og hvad de nu kaldtes, ofte var lidt ældre gifte folk med egen husholdning. De stod normalt i fast tjeneste hos en bestemt arbejdsgiver.

Derefter følger en meget blandet gruppe af mindre erhvervsdrivende, ansatte med lav status, soldater, enker og lignende. Følgende eksempler kan anføres: fragtmand, handelsjøde, sælgkone, kludesamler, hønsekræmmer, huekone, fisker, spillemand, værtshusholder, skovfoged, vægter, ringer, bommand, dragon o. s. v. Disse folk blev også henført til almuen såvel som en gruppe håndværkere, der nok i det store og hele må betegnes enten som småhåndværkere eller som lærlinge, der endnu ikke havde erhvervet den udlærte svends normer og adfærdsmønster. Ofte drejede det sig om bondehåndværkere fra landet, men det kunne også være folk fra selve Køge, som udøvede lignende håndværk dér, håndværk, som måske netop i kraft af, at de også var tilladt på landet, har været mindre statusgivende end de rene købstadhåndværk.

Man kan få en fornemmelse af, at nogle betegnelser ikke dækker over rigtige laugshåndværkere, men snarere over en ufaglært fingerfærdighed. Det kan f. eks. gælde sådanne betegnelser som glasisætter, klinker, skoflikker og væverpige.

Indtrykket af håndværkergruppens kulturelle splittethed understreges, hvis

man også ser lidt nærmere på de debitorer, som på trods af deres *sen*-navne alligevel anføres under efternavn i fortegnelsen over skyldnere. Det drejer sig foruden om en hel del håndværkere om en meget blandet gruppe, spændende fra godsejer Carlsen på Gl. Køgegård over embedsmænd og erhvervsdrivende til en lods på Køge Havn. På trods af deres patronymika levede disse folk ganske sikkert helt urbant. Kromanden i Slimminge, Niels Petersen, er kommet med såvel i urbangruppen under Petersen som i almuegruppen under Niels. Ude i Slimminge var der næppe tvivl om, at kromanden var »finere« end bønderne, men inde i Køge var man ikke helt så sikker. Forskellen i livsstil mellem kromanden og bønderne var klart synlig for folk i Slimminge, mens lighederne mellem dem faldt en Køge-borger mere i øjnene.

Problemerne med at skelne mellem de urbane og pagane grupper alene ud fra deres navneskik er så store, at det er indlysende, at det vil være endnu vanskeligere at præcisere gruppernes indbyrdes størrelsesforhold med klare tal. Alligevel har jeg med alle mulige forbehold gjort et forsøg på at henføre samtlige husstande i Køge i 1787, 1801 og 1834 enten til urbangruppen eller til pagangruppen eller til en »ved ikke«-gruppe. Som husstand har jeg anvendt folketællingernes familier, vel vidende at de med hensyn til personantal spænder fra enlige til husstande med 10–20 personer, og at disse store husstande ofte rummer personer fra begge kulturgrupper.

Folk med slægtsnavne er normalt henført til urbangruppen, undtagen når eventuelle børn optræder med patronymikon. I så fald er familien henført til pagangruppen, jfr. familien Hersom i Lidemark. Folk med *sen*-navne er henført til pagangruppen, hvis eventuelle børn havde patronymikon. Hvis børnene derimod bar samme efternavn som faderen, er familien henført til urbangruppen. Folk med *sen*-navne, som ikke gennem eventuelle børn kan henføres til nogen af de to grupper, er placeret i »ved ikke«-gruppen.

Tællingerne i 1787 og 1801 ligner hinanden ret meget. I begge tællingerne må ca. halvdelen af Køges husstande betegnes som urbane. Den pagane gruppe udgør ca. 30 % og »ved ikke«-gruppen ca. 20 %. Det er imidlertid mit indtryk, at størsteparten af »ved ikke«-gruppen egentlig hører sammen med pagangruppen. Når man desuden tager i betragtning, at et ret betydeligt antal tjenestefolk i urbangruppen kulturelt tilhørte pagangruppen, er det min opfattelse, at de to grupper o. 1800 var omtrent lige store i Køge.

I 1834 er billedet ændret radikalt. Slægtsnavnegruppen udgør nu mere end 70 % af samtlige hushold. Pagangruppen er reduceret til ca. 5 %, mens »ved ikke«-gruppen ligger på ca. 25 %.

I overensstemmelse med de synspunkter, som er anført for tællingerne 1787 og 1801, vil jeg anslå, at pagangrubbens andel af det samlede indbyggerantal i 1834 på godt 1900 personer kan sættes til 1/3, mens den urbane gruppe folgelig udgjorde de resterende 2/3.

Andre kulturelle signaler

I forbindelse med diskussionen om navneskik som kulturelt kendetegn ville det være interessant, om der kunne peges på andre tegn med lignende symbolværdi. For en etnolog vil det være naturligt at vende sig mod de klassiske studie-felter: dragtskik, boligindretning og kosthold.

På dette sted er der ikke lejlighed til at gå nærmere ind på, i hvor stor udstrækning dragtskikken signalerede kulturelt tilhørsforhold, men der synes på baggrund af Erna Lorenzens disputats og den diskussion, der er opstået i forbindelse dermed, ikke at være tvivl om, at adskillige folk i købstæderne gik med tøj, som mere lignede klædedragten hos bønder og husmænd fra købstadens opland, end det lignede klædedragten hos håndværkere og handelsfolk i samme købstad (Lorenzen 1975, Neubert og Andersen 1976).

Med hensyn til boligindretning kan man fokusere på to ting: dels på antallet af beboelsesrum og deres funktioner, og her særlig på det daglige opholdsrum, dels på rummenes møblering.

Det kan måske være praktisk først kort at skitsere forholdene hos et par kulturstabile ydergrupper i perioden 1800–1840: på den ene side bønderne, på den anden side storkøbmandene og ligestillede i Køge.

Bønderne havde normalt to stuer: en dagligstue og en øverstestue. Øverstestuen blev ikke brugt til daglig; det var en blanding af festrøm, gæsteværelse og opbevaringsrum for forskellige effekter. Dagligstuen var rammen om de fleste af familiens daglige aktiviteter. Man spiste og sov her, og kvinderne sad her med forskellige sysler, og så var der varmt om vinteren. En købmandsgård havde i modsætning hertil mange beboelsesrum med adskilte funktioner. Foruden dagligstuen kunne der være en spisestue og en anden finere stue: salen. Desuden var der soveværelse, eventuelt også særligt børneværelse.

Bondegårdens dagligstue var møbleret således, at den kunne opfylde sine forskellige funktioner. Under vinduerne stod et langt bord med en kort bæk for bordenden og en længere bæk mellem bordet og væggen. Bænkene kunne være indrettet som slagbænke eller gåsebænke. Bagest i stuen stod normalt en eller to senge med omhæng, hvor forældre, børn og eventuelle aftægtsfolk sov.

Foruden disse møbelgrupper havde man ofte et 8-dages ur og en lille trekantshylde af den type, man nu kalder for en amagerhylde. Dengang for 150 år siden blev den benævnt en tavelet eller en pyramide. En kiste eller en dragkiste, som kunne stå i dagligstuen, men tit var placeret i øverstestuen, rummede tøjet. De her nævnte møbler var karakteristiske for bøndernes boligkultur.

Købmandens møblering var i modsætning hertil præget af, at rummenes funktion var ret entydig. I soveværelset stod der senge, klædeskabe og servanter. I spisestuen var der spisebord og mange stole samt små borde og skabe til opbevaring og henstillen. Dagligstuen var møbleret med mageligere, ofte pol-

strede møbler bestående af en sofa med bord foran og tilhørende stole. Rundt omkring i stuen var placeret mindre indbogenstande: borde, kommoder, forhøjning, konsoller, spejle samt et chatol med overskab, hvori familien gemte papirer og mere værdifulde sager som sølvtøj o. s. v. Chatollet må opfattes som familiens kulturbærende parademøbel. Ligesom et bondeskifte næsten altid begynder med langbordet og bænken, således begynder et urbant skifte fra denne periode meget ofte med chatollet.

Det er klart, at der findes afvigelser fra disse boligskitser, ikke mindst indenfor urbangruppen. Den økonomiske formåen har givetvis spillet en stor rolle. Mange mindre håndværkere og grupper på samme økonomiske niveau havde ikke dagligdagens funktioner splittet op på så mange rum som en velhavende købmand eller embedsmand. Hos dem blev det daglige opholdsrum anvendt både til at spise i og til at sove i, også ofte som værksted for husfaderen, f. eks. hvis han var skomager. Møbleringen var alligevel væsensforskellig fra bøndernes, idet den, bortset fra himmelsengen, fortrinsvis bestod af lettere flytbare møbler som teborde, stole, lænestole, kommoder o. s. v.

At sove i stuen eller at opholde sig i soveværelset, hvad man nu foretrækker at kalde det, var forøvrigt helt normalt hos de fleste byfolk i størstedelen af det 18. århundrede. På det område skilte de sig ikke fra bønderne. Derimod forekommer det som om en møblering bestående af bord med tilhørende bänk(e) suppleret med kiste og trekanthylde må henføre beboerne til købstadens pagane eller halvpagane grupper. Rene bondestuer eksisterede næppe i Køge i første halvdel af 1800-tallet; men der findes adskillige eksempler i skifteprotokollerne på bondestuelignende interiører. Et par prøver kan nævnes:

Skifte efter consumptionsbetjent Johan Hermansen, som døde i 1792. Han boede i sin egen gård i Nyportstræde, og hans børn hed Herman Johansen og Anne Johansdatter, 11 og 9 år gamle, helt i overensstemmelse med almuens navneskik. Dagligstuen var møbleret med »et gl. 4-kantet Fyrrebord, et brunmalet Klædeskab, en Fyrreslagbänk, en Kistebänk af Fyr, en gl. Lænestol, et gl. Slagbord, et gl. Hængeskab, en grønmalet Fyrrekiste . . . en rødmalet Himmelseng . . .« o. s. v. (Skifteprotokol 1790–1818, folio 199).

Skifte 1802 efter skoflikker Hans Henrichsens hustru: »En fyrre Dragkiste, en Slagbänk, et Slagbord . . .« og

Skifte 1805 efter fisker Hans Hansen: »Et langt Bord, to Bænke . . .« (Skifteprotokol 1790–1818, folio 749 og folio 892).

Desuden:

Skifte efter fisker Henrik Børresen, som døde i 1828. Han efterlod sig 3 små børn, som alle hed Henriksen til efternavn. I stuen stod »en rødmalet Himmelseng, med Omhæng, en Standerseng, en rødmalet fyrre Dragkiste, et Fyrrebord paa Korsfod, et dito, 2 Stole, et Skrin, en Tabolet, et Hængeskab . . .« o. s. v.

I 1832 døde politibetjent Thomas Bentsen. Han havde i stuen »et Egebord og 2 Bænke . . .« samt et gråmalet hængeskab, en klædekiste og en tabolet. (Køge Byfogedarkiv 1826–36, folio 916 og folio 263–64).

Af de her nævnte skifter var ingen vurderet højere end 35 rdl. Det var altså småkårsfolk, som ikke ejede meget, men til gengæld heller ikke skyldte penge bort. For at sætte dette lidt i perspektiv anføres til sidst et skifte efter daglejer Hans Pedersen og hans kone, som i 1829 døde med godt en måneds mellemrum fra to små drenge, som begge hed Hansen til efternavn. Boets samlede værdier blev sat til 265 rdl., hvoraf de 65 rdl. var i kontanter. Daglejerfamilien var ikke rig, men heller ikke så fattig, at det var årsagen til dens almueprægede hjem i Vestergade, hvor de boede til leje. I dagligstuen stod »en Slagbænk, et Fyrebord, en rødmalet Kasse, et Dejgtrug paa Fod, et 8-dages Stueur, et Spejl og en Tabolet, en Fyrredragkiste . . . en grønmalet Himmelseng med Omhæng . . .« o. s. v. (Skifteprotokol 1826–36, folio 74a ff).

Afspejler de her anførte møbleringseksempler nu ikke blot en gammeldags indretning hos ældre mennesker? At det ikke er tilfældet ses af, at skifterne i flere tilfælde er efter unge mennesker med små børn. Det er derimod ikke udelukket, at der i Køge på den tid har eksisteret faste møbelopstillinger, som stammede helt fra renaissancetiden. Således havde slagter Henrik Krag på torvet sin stue møbleret med »et stort firkantet Bord paa drejede Piller med tvende Bænke«.

Dette forsøg på en sammenkobling af navneskik og materielle kulturelementer som dragtskik og møblering i et forsøg på en indkredsning af de to hovedkulturer må kun opfattes som et foreløbigt hypotetisk eksperiment, hvori bør inddrages flere kulturbærende elementer.

Denne artikel har behandlet navnestof som tegn på kulturelt tilhørsforhold. Navnestoffet er et sprog, som vi kan lære os at læse, og som sammen med en række andre faktorer kan placere det enkelte individ i en kulturel sammenhæng. Kun efternavnene er anvendt i analysen. Fornavnene kunne med lige så god ret have været inddraget i behandlingen, således som det er tilfældet i et par tidligere nævnte arbejder (Hanssen 1952 og Daun 1971). Jeg har fortrinsvis forsøgt at skelne mellem de to kulturelle hovedgrupper: den urbane og den pagane, selv om der findes mange eksempler på overgangsformer mellem dem. Indenfor de to hovedgrupper findes adskillige undergrupper, ofte kaldt subkulturer, som igen markerer sig indbyrdes såvel gennem navnestof (Balle-Petersen 1977) som gennem de materielle kulturprodukter, de omgiver sig med. Navnestoffets signalværdi har jeg søgt underbygget dels med klædedragten i by og på land, dels med nogle eksempler på boligindretning i købstaden Køge.

Tidsmæssigt ligger hovedvægten på perioden fra ca. 1800 til ca. 1845. I løbet

af denne årrække ændrede navneskikken sig ikke væsentligt i de undersøgte landsogne, hvorimod der for Køges vedkommende kan iagttages en tydelig vækst i antallet af folk med slægtsnavne.

Det ville være spændende at få forholdene før og efter denne periode nærmere undersøgt. Også almuens tilnavneskik trænger til en indgående behandling. Kan det pagane tilnavn i visse tilfælde opfattes som en parallel til det urbane slægtsnavn?

Husstanden i en stor købmandsgård på torvet i Køge.

Daniel Schmelling	35	gift	Kjøbenhavn	Kjøbmand	
Sophie Elisabeth Plum	29	do.	do.	hans kone	
Martha Schmelling	4	–	Køge	} deres børn	
Sophus Elisop Schmelling	2	–	–		
Herman Julius Lange	25	ugift	Kjøbenhavn	Handelsbetjent	
Christian Holst	25	do.	Frederikshavn	do.	
Carl Folmer Heindorph	28	do.	Køge	do.	
Christian Rasmussen	20	do.	do.	Handelslærling	
Christian Dann	21	do.	Stege	do.	
Karen Marie Nielsdatter	20	ugift	Gl. Køge Sogn	Præstø Amt	} Tjenestefolk
Kersten Mathiesdatter	26	Enke	Dalbye Sogn	Pr. A.	
Caroline Beenfeldt	21	ugift	Nielstrup S.	Pr. A.	
Karen Andersdatter	25	do.	Hastrup S.	Pr. A.	
Jacob Olsen	23	do.	Strøbye S.	Pr. A.	
Lars Christensen	31	do.	Høierup S.	Pr. A.	
Frands Sørensen	27	do.	Eiøie S.	Pr. A.	
Niels Andersen	52	do.	Sæder S.	Pr. A.	
Jens Hansen	25	do.	Spiellerup S.	Pr. A.	
Anders Pedersen	25	do.	Lellinges S.	Pr. A.	
Niels Nielsen	25	do.	Taarnbye S.	Pr. A.	
Marie Wick	30	do.	Kjøbenhavn	Huus-Jomfrue	

Ovenstående er en udskrift af folketællingen 1845 for ejendommen Køge torv nr. 9, nuværende matr. nr. 227 a og b. De fleste husstande i Køge var langt mindre end denne. Selve købmandsfamilien, mand, kone, børn og husjomfru samt handelsbetjente og lærlinge bærer med een undtagelse slægtsnavne. De er alle født i købstæder. Samtlige tjenestefolk har med een undtagelse patronymika. De er alle uden undtagelse født i landsogne i Præstø Amt.

Utrykte arkivalier:

- NEU. Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser. Optegnelse om fattighus og -gård. Brevjournal 367/76.
- Folketællinger for Bjæverskov, Gørslev og Lidemark Sogne, Præstø Amt, Bjæverskov Herred 1787, 1801, 1834, 1840, 1845.
- Folketællinger for Køge Købstad 1787, 1801, 1834, 1845. Rigsarkivet.
- Kirkebøger for Drøsselbjerg og Kirke-Helsing Sogne 1849–1901. Landsarkivet for Sjælland.
- Køge Byfogedarkiv, heri skifteprotokol 1790–1818 og skifteprotokol 1826–36 samt Konkursboer: Matthias Fuglede, 1840. Landsarkivet for Sjælland.

Litteraturliste:

- Balle-Petersen, Margaretha: Guds folk i Danmark. Folk og Kultur 1977 p. 102 ff.
- Clausen, J. og Rist, P. Fr. (red.): Memoirer og Breve, Bind 39, Kbhvn. 1923. Blade af en Familie-Krønike (Slægten Swane).
- Daun, Åke (red.): En svensk by, Lalnäs, Falun 1971.
- Degn, Ole: Livet i Ribe 1560–1700 i samtidiges optegnelser p. 112 ff. Århus 1971.
- Grandt-Nielsen, F.: Læredreng bliver zynftig svend. Fynske Minder, Odense 1969.
- Grundtvig, Fr. L.: Livet i Klokkergaarden. Kbhvn. 1909.
- Hald, Kristian: Personnavne i Danmark, Oldtiden. Kbhvn. 1971.
- Hald, Kristian: Personnavne i Danmark, Middelalderen. Kbhvn. 1974.
- Hanssen, Börje: Österlen. En studie över socialantropologiske sammenhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne. Ystad 1952.
- Henningsen, Sven: Studier over den økonomiske liberalismes gennembrud i Danmark. Landhaandværket. Göteborg 1944.
- Honko, Lauri: Riter: en klassifikation. Fataburen 1976.
- Hornby, Rikard: Træk af navngivningens historie. Kbhvn. 1951.
- Klitgaard, C.: Personnavne og Slægtsnavne i Vendsyssel. Sprog og Kultur 8, 1940, p. 76.
- Kousgård Sørensen, J.: Tilnavne og slægtsnavne. Et diskussionsoplæg. Norma-rapporter 8 p. 111–127. Uppsala 1975.
- Kullenberg, Annette: Överklassen i Sverige. Sthlm. 1974.
- Lorenzen, Erna: Folks tøj i og omkring Århus ca. 1675–1850. Århus 1975.
- Neubert, Gerd og Andersen, Ellen: Bydragt – bondedragt. En undersøgelse af jævne folks påklædning i Køge, Roskilde, København og Hedeboegnen i tiden 1790–1830. Historisk årbog for Roskilde Amt 1976.
- Nielsen, Fr., Olrik, A. og Steenstrup, J.: Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission. Kbhvn. 1899.
- Petersen, P.: Lolland-Falsters Navnebog. København 1902, VIII ff.
- Riismøller, P.: Fra Svendekro og Laugshus. Kbhvn. 1940.
- Steenstrup, Johs.: Dobbelte Navne – Erik Lam – David. Historisk Tidsskrift 6 R. IV. Bind, 1892–94.
- Søndergaard, Georg: Hvad hedder barnet – og hvorfor? Billesø og Baltzer, Kbhvn. 1975.
- Søndergaard, Georg: Kært barn har mange slags navne. Mål og Mæle 1, 1977.
- Thieset, A.: Bidrag til Navneskikkens Historie. Historisk Tidsskrift 8 R. IV. Bind (Til-lægsbind til Edvard Holm), 1913.
- Thomsen, Alfred: Vore slægtsnavne. Kbhvn. 1945.

Summary

The surname as a sign of cultural affinity

This article has treated the name as a sign of cultural affinity. Nomenclature is a language which we can learn to read and which, together with a number of other factors, enables

us to locate the individual within a cultural context. In this analysis, only surnames have been taken into account. Christian names could equally well have been included, as was the case in two mentioned works (Hansen, 1952 and Daun, 1971). I have attempted, primarily, to distinguish between two main cultural groups: the urbane and the pagan, although there are many examples of transitional forms between the two. Within these two main groups there are many subsidiary groups, often called subcultures, which, again, are characterized in relation to one another both in terms of nomenclature (M. Balle-Petersen, 1977) and in terms of the tangible or material manifestations pertaining to their particular ethos. The cultural signal-content of the names I have sought to support, partly through references to clothing-habits in town and country, partly with some examples of domestic furnishing practices in the market town of Køge.

I have concentrated largely on the period from around 1800 to around 1845. During this period there was no marked change in the pattern of nomenclature in the rural areas which I have studied, whereas in Køge there was a notable increase in the number of individuals with family names.